

WSTĘP

Wiedza tradycyjna stanowi wartość kulturową, historyczną, duchową, a także ekonomiczną dla społeczności tubylczych i lokalnych na całym świecie¹. Jest ona wyrazem doświadczeń oraz zbiorowych tradycji, jakie dana społeczność zdobywała i kształtowała na przestrzeni wieków. Wiedza ta ma przede wszystkim wymiar praktyczny – znajduje zastosowanie m.in. w rolnictwie, medycynie naturalnej, leśnictwie i rybołówstwie². Pełni zatem funkcję cennego źródła informacji dotyczących praktycznego wykorzystania zasobów naturalnych³. Wynika to również z tego, że ludności tubylcze zamieszkują tereny, na których występuje znaczna część światowych zasobów genetycznych, od dawna przez nie uprawianych i wykorzystywanych⁴.

W ostatnim czasie wiedza tradycyjna, przez wiele lat niedoceniana na arenie międzynarodowej, zyskuje należne jej uznanie jako istotny element koncepcji zrównoważonego rozwoju⁵. Właściwe regulacje odnoszące się do jej ochrony zostały zawarte w licznych aktach normatywnych o charakterze międzynarodowym, regionalnym i krajowym. Jak zostanie jednak wykazane w niniejszej pracy, wspomniana ochrona okazuje się często niewystarczająca, co skłania do poszukiwania innych rozwiązań, przewidzianych m.in. w prawie własności intelektualnej. Należy przy tym zauważyć, że podstawy systemu

¹ Ch. Aniukwu, *A Discourse on the Feasibility of an International Protection for Traditional Knowledge*, 2021, s. 1, <https://www.researchgate.net/publication/354687043> (dostęp: 20.03.2023).

² S. Karpakal, P.E. Rajasekharan, *Traditional Knowledge and Horticulture [w:] Conservation and Utilization of Horticultural Generic Resources*, eds. P.E. Rajasekharan, V. Ramanatha Rao, Singapore 2019, s. 621.

³ I.B. Mika, *Ku globalnej ochronie wiedzy tradycyjnej. Prawo w interakcji z rynkiem i kulturą*, Warszawa 2020, s. 22.

⁴ S. Karpakal, P.E. Rajasekharan, *Traditional Knowledge...*, s. 621.

⁵ *Ibidem*.

międzynarodowej ochrony własności intelektualnej ukształtowały się w okresie industrializacji, czego konsekwencją jest osadzenie go z dala od zagadnień wiedzy tradycyjnej, zasobów genetycznych czy tradycyjnych form wyrazu kulturowego⁶. Wobec tego większość regulacji prawa własności intelektualnej nie obejmuje swoim zakresem wiedzy tradycyjnej. Jednocześnie w ramach tego systemu funkcjonują m.in. oznaczenia geograficzne, które ze względu na swoją specyfikę wykazują istotne podobieństwa do wiedzy tradycyjnej i mogą przyczynić się do wzmocnienia jej ochrony.

Warto podkreślić, że ochrona oznaczeń geograficznych wiąże się z zagadnieniem ochrony produktów tradycyjnych i regionalnych, a tym samym wywiera wpływ na ochronę dziedzictwa kulturowego wsi⁷. Przyznanie oznaczenia geograficznego nazwie produktów lub usług charakterystycznych dla danego regionu stanowi istotny czynnik waloryzacji lokalnych kultur. Funkcją oznaczeń geograficznych jest nie tylko wskazywanie jakości produktów, lecz także wspieranie rozwoju turystyki na danym obszarze, co bezpośrednio przekłada się na rozwój społeczności lokalnych. W związku z tym oznaczenia te przynoszą korzyści zarówno producentom wyrobów, jak i mieszkańcom regionu⁸. Przyczyniają się one również do zachowania i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ponieważ przy wytwarzaniu określonego produktu wykorzystuje się właściwości i atrybuty wywodzące się z tradycji kulturowych, kształtowanych przez pokolenia w danej społeczności⁹. Oznaczenia geograficzne są uznawane za zbiorowe prawa własności intelektualnej, chroniące żywność oraz inne produkty ściśle związane z obszarem ich produkcji, warunkami geograficznymi danego terenu oraz lokalnymi tradycjami. W efekcie mogą przyczyniać się do zachowania i przekazywania dziedzictwa

⁶ Ch. Aniukwu, *A Discourse on the Feasibility...*, s. 1.

⁷ E. Calka, *Geograficzne oznaczenia pochodzenia. Studium z prawa wspólnotowego i prawa polskiego*, Warszawa 2008, s. 84–85.

⁸ A.P. Leonardi, L.H. Pereira Silveira, M.B. França, R. Sartori, *Indicação Geográfica „Norte Pioneiro do Paraná” – Reconhecimento e Desenvolvimento Regional*, 2019, <http://rdu.unicesumar.edu.br/bitstream/123456789/3308/1/mônica%20obatoqui%20frança.pdf> (dostęp: 20.03.2023).

⁹ A.S. Santos, L.R.R. de Moraes Valente, M.F.T. Medeiros, *Geographical indications (GIs) as a tool to reach the sociocultural development: A prospection of the Brazilian territory*, „Revista GEINTEC” 2019, vol. 9, no. 1, s. 4771.

kulinarnego oraz historycznych praktyk związanych z produkcją¹⁰. Wszystkie te cechy, wpisujące się w naturę wiedzy tradycyjnej, sugerują, że regulacje odnoszące się do oznaczeń geograficznych mogą stanowić również narzędzie ochrony wiedzy tradycyjnej.

Celem niniejszej pracy jest zbadanie, czy mechanizmy przewidziane dla ochrony oznaczeń geograficznych mogą stanowić skuteczne narzędzie ochrony wiedzy posiadanej przez społeczności tubylcze i lokalne, a także wskazanie rozwiązań prawnych, które mogłyby realnie wzmocnić tę ochronę. W polskiej doktrynie nie istnieje kompleksowe opracowanie przedmiotowej tematyki. O ile bowiem należy odnotować wartościowe publikacje dotyczące zarówno wiedzy tradycyjnej¹¹, jak i oznaczeń geograficznych¹², o tyle nie podejmują one problematyki ich wzajemnych relacji ani możliwości wykorzystania tych drugich jako instrumentu ochrony wiedzy tradycyjnej. Brak takiej analizy w polskim piśmiennictwie, w połączeniu z doświadczeniami, w szczególności brazylijskich społeczności lokalnych, które dostrzegają w oznaczeniach geograficznych potencjalne narzędzie ochrony i zachowania własnego dziedzictwa wiedzy tradycyjnej¹³, stał się istotnym impulsem do podjęcia badań w tym zakresie. Przedmiotem

¹⁰ K. Gugerell, Y. Uchiyama, P.R. Kieninger, M. Penker, S. Kajima, R. Kohsaka, *Do historical production practices and culinary heritages really matter? Food with protected geographical indications in Japan and Austria*, „Journal of Ethnic Foods” 2017, vol. 4, issue 2, s. 118.

¹¹ Zob. np. I.B. Mika, *Ku globalnej ochronie...* Autorka poświęciła tej problematyce krótki podrzdział pt. *Wiedza tradycyjna chroniona prawami własności intelektualnej* (*ibidem*, s. 235–236), nie odnosząc się w nim jednak wprost do instytucji oznaczeń geograficznych. Na uwagę zasługuje również publikacja K. Grzybczyk – *Skradziona kultura. Jak Zachód wykorzystuje cudzą własność intelektualną* (Warszawa 2021), w której omówiono znaczenie ochrony wiedzy tradycyjnej oraz podano liczne przykłady jej bezprawnego wykorzystywania.

¹² Zob. E. Calka, *Geograficzne oznaczenia pochodzenia...*; I. Barańczyk, *Ochrona prawna oznaczeń geograficznych*, Warszawa 2008 oraz A. Hajdukiewicz, *Oznaczenia geograficzne produktów rolno-spożywczych w relacjach handlowych Unii Europejskiej*, Kraków 2020.

¹³ Autorka dwukrotnie (w 2016 i 2017 r.) uczestniczyła w warsztatach poświęconych ochronie oznaczeń geograficznych, które odbyły się w Brazylii. Spotkania te stworzyły okazję do rozmów z przedstawicielami lokalnych społeczności na temat korzyści wynikających z zastosowania oznaczeń geograficznych w odniesieniu do produktów wytwarzanych w sposób tradycyjny. Z kolei podczas podróży po Nowej Zelandii autorka przeprowadziła rozmowy z rdzennymi mieszkańcami wyspy – Maorysami, co niewątpliwie miało istotne znaczenie dla ostatecznego kształtu niniejszej pracy.

publikacji jest analiza obowiązujących unormowań prawnych, odnoszących się zarówno do oznaczeń geograficznych, jak i do wiedzy tradycyjnej, oraz identyfikacja wspólnych mianowników łączących te dwie instytucje. Główna teza pracy sprowadza się do stwierdzenia, że oznaczenia geograficzne w obecnym kształcie normatywnym nie zapewniają skutecznej ochrony wiedzy tradycyjnej.

Książka została podzielona na cztery rozdziały. W rozdziale pierwszym zaprezentowano podstawowe zagadnienia dotyczące wiedzy tradycyjnej. W szczególności wyjaśniono znaczenie tego pojęcia, które w literaturze przedmiotu nie zostało jednolicie zdefiniowane. Przedstawiono również istotę ochrony wiedzy tradycyjnej oraz działania podejmowane na przestrzeni lat w celu jej zapewnienia. Ponadto omówiono najważniejsze zasady ochrony wiedzy tradycyjnej wynikające z aktów prawa międzynarodowego i Unii Europejskiej, w tym z:

- Konwencji o różnorodności biologicznej, sporządzonej w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r. (Dz. U. z 2002 r. Nr 184, poz. 1532);
- Protokołu z Nagoi do Konwencji o różnorodności biologicznej o dostępie do zasobów genetycznych oraz sprawiedliwym i równym podziale korzyści wynikających z wykorzystania tych zasobów (Dz. Urz. UE L 150 z 20.05.2014, s. 234);
- rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 511/2014 z dnia 16 kwietnia 2014 r. w sprawie środków zapewniających zgodność użytkowników w Unii z wymogami wynikającymi z Protokołu z Nagoi dotyczącego dostępu do zasobów genetycznych oraz uczciwego i sprawiedliwego podziału korzyści wynikających z wykorzystania tych zasobów (Dz. Urz. UE L 150 z 20.05.2014, s. 59);
- Porozumienia w sprawie handlowych aspektów praw własności intelektualnej (TRIPS) z dnia 15 kwietnia 1994 r. (Dz. Urz. WE L 336 z 23.12.1994, s. 214, ze zm.; Dz. U. z 1996 r. Nr 32, poz. 143);
- Deklaracji ministerialnej z Doha z dnia 14 listopada 2001 r. (WT/MIN(01)/DEC/1)¹⁴.

¹⁴ Zob. tekst Deklaracji ministerialnej z Doha: https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mino1_e/mindecl_e.htm (dostęp: 21.03.2023).

Dokonano również analizy najnowszej międzynarodowej umowy przyjętej przez Światową Organizację Własności Intelektualnej (WIPO), tj. Traktatu o własności intelektualnej, zasobach genetycznych i wiedzy tradycyjnej związanej z zasobami genetycznymi, podpisanego w Genewie dnia 24 maja 2024 r., odnoszącego się do praw ludności tubylczej i społeczności lokalnych. Pozwoliło to na sformułowanie wniosku, że większość systemów prawnych odwołujących się do ochrony wiedzy tradycyjnej jako jej przedmiot przyjmuje wiedzę tradycyjną związaną z zasobami genetycznymi, pozostawiając całkowicie poza zakresem regulacji wiedzę odnoszącą się do innych dziedzin.

Rozdział drugi poświęcono szczególnym systemom ochrony wiedzy tradycyjnej. W pierwszej części przedstawiono regionalne prawodawstwo zawierające regulacje *sui generis*, z uwzględnieniem afrykańskiego prawa modelowego. Następnie omówiono krajowe systemy *sui generis*, stworzone w celu ochrony praw społeczności tubylczych i lokalnych w wybranych państwach. Szczegółowej analizie poddano rozwiązania obowiązujące w Panamie, Peru i Brazylii, uzasadniając ich wybór faktem, że kraje te jako jedne z pierwszych wprowadziły systemy ukierunkowane na ochronę wiedzy tradycyjnej. W drugiej części rozdziału poruszono problematykę ochrony wiedzy tradycyjnej w ramach prawa własności intelektualnej, w szczególności na podstawie prawa autorskiego, patentów i znaków towarowych. Analiza tych mechanizmów oraz przytoczonych przykładów wykazała ich niską skuteczność w ochronie wiedzy tradycyjnej. W praktyce bowiem częściej służą one podmiotom zewnętrznym, zwłaszcza dużym korporacjom i przedsiębiorstwom o ustabilizowanej pozycji rynkowej i finansowej, które nie zawsze respektują prawa społeczności będących rzeczywistymi dysponentami tej wiedzy.

W rozdziale trzecim omówiono zagadnienia związane z oznaczeniami geograficznymi. W pierwszej kolejności zwrócono uwagę na problemy terminologiczne odnoszące się do nazewnictwa tej instytucji. W wyniku analizy pojęć występujących w piśmiennictwie i orzecznictwie na potrzeby niniejszej pracy przyjęto szerokie rozumienie terminu „oznaczenie geograficzne”. Następnie przedstawiono istotę tego pojęcia oraz funkcje oznaczeń geograficznych w obrocie gospodarczym. Kolejna część rozdziału została poświęcona historycznemu rozwojowi oznaczeń identyfikujących pochodzenie towarów.

Przeanalizowano również międzynarodowe regulacje dotyczące ochrony oznaczeń geograficznych, takie jak:

- Konwencja związkowa paryska z dnia 20 marca 1883 r. o ochronie własności przemysłowej, przejrzana w Brukseli dnia 14 grudnia 1900 r., w Waszyngtonie dnia 2 czerwca 1911 r. i w Hadze dnia 6 listopada 1925 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 17 marca 1931 r.) (Dz. U. z 1932 r. Nr 2, poz. 8, ze zm.);
- Porozumienie madryckie z dnia 14 kwietnia 1891 r. dotyczące zwalczania fałszywych oznaczeń pochodzenia towarów, przejrzane w Waszyngtonie dnia 2 czerwca 1911 r. i w Hadze dnia 6 listopada 1925 r. (zatwierdzone zgodnie z ustawą z dnia 28 stycznia 1932 r.) (Dz. U. Nr 47, poz. 446, ze zm.)¹⁵;
- Porozumienie lizbońskie w sprawie ochrony nazw pochodzenia i ich międzynarodowej rejestracji z dnia 31 października 1958 r.¹⁶;
- porozumienie TRIPS.

W dalszej części rozdziału trzeciego wskazano, w jaki sposób instytucje związane z ochroną oznaczeń geograficznych kształtowały się w prawie europejskim, ze szczególnym uwzględnieniem regulacji zawartych w uchylonym już rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1151/2012 z dnia 21 listopada 2012 r. w sprawie systemów jakości produktów rolnych i środków spożywczych (Dz. Urz. UE L 343 z 14.12.2012, s. 1, ze zm.), a także w nowym unijnym akcie prawnym – w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1143 z dnia 11 kwietnia 2024 r. w sprawie oznaczeń geograficznych w odniesieniu do wina, napojów spirytusowych i produktów rolnych oraz gwarantowanych tradycyjnych specjalności i określeń jakościowych stosowanych fakultatywnie w odniesieniu do produktów rolnych, zmieniającym rozporządzenia (UE) nr 1308/2013, (UE) 2019/787 i (UE) 2019/1753

¹⁵ Porozumienie madryckie było wielokrotnie rewidowane: w Waszyngtonie (1911), Hadze (1925), Londynie (1934), Lizbonie (1958) i Sztokholmie (1967). Zob. streszczenie tego aktu: https://www.wipo.int/treaties/en/ip/madrid/summary_madrid_source.html (dostęp: 21.03.2023).

¹⁶ Zob. tekst porozumienia lizbońskiego: https://www.wipo.int/lisbon/en/legal_texts/lisbon_agreement.html (dostęp: 10.06.2021).

oraz uchylającym rozporządzenie (UE) nr 1151/2012 (Dz. Urz. UE L 2024/1143 z 23.04.2024), które ujednoliciło i uprościło dotychczasowy system rejestracji oznaczeń geograficznych. Omówiono również pierwszą unijną regulację dotyczącą oznaczeń geograficznych produktów przemysłowych i rzemieślniczych, tj. rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2023/2411 z dnia 18 października 2023 r. w sprawie ochrony oznaczeń geograficznych produktów rzemieślniczych i przemysłowych oraz zmieniające rozporządzenia (UE) 2017/1001 i (UE) 2019/1753 (Dz. Urz. UE L 2023/2411 z 27.10.2023). Ponadto przeanalizowano najważniejsze orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE). Na podstawie wskazanych aktów prawnych sformułowano konkluzję, że oznaczenia geograficzne mogą stanowić instrument ochrony wiedzy tradycyjnej. Należy jednak uwzględnić, że unijna regulacja dotycząca rejestracji nazw produktów przemysłowych i rzemieślniczych wytwarzanych metodami tradycyjnymi weszła w życie dopiero w listopadzie 2023 r. Do tego momentu produkty te właściwie nie były objęte jednolitą ochroną na poziomie Unii Europejskiej. Ze względu na krótki okres, jaki minął od wejścia w życie rozporządzenia 2023/2411, nie jest obecnie możliwe jednoznaczne stwierdzenie, że wprowadzone przepisy zapewnią skuteczną i szeroką ochronę wiedzy tradycyjnej wykorzystywanej przy ich produkcji.

Ponadto w rozdziale trzecim przeprowadzono analizę problematyki ochrony oznaczeń geograficznych w polskim porządku prawnym. Przedstawiono, jak kształtowała się ta ochrona w prawie polskim, a także omówiono najważniejsze akty prawne regulujące przedmiotową instytucję: ustawę z dnia 30 czerwca 2000 r. – Prawo własności przemysłowej (tekst jedn.: Dz. U. z 2023 r. poz. 1170), ustawę z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (tekst jedn.: Dz. U. z 2026 r. poz. 85), umożliwiającą ochronę tzw. zwykłych oznaczeń geograficznych, i ustawę z dnia 9 marca 2023 r. o rejestracji i ochronie nazw pochodzenia, oznaczeń geograficznych oraz gwarantowanych tradycyjnych specjalności produktów rolnych i środków spożywczych, win lub napojów spirytusowych oraz o produktach tradycyjnych (Dz. U. poz. 588). Dodatkowo omówiono zasady ochrony oznaczeń geograficznych napojów spirytusowych i wskazano konsekwencje naruszenia praw przysługujących uprawnionemu do takiego oznaczenia. Naruszenie tych praw w polskim ustawodawstwie

skutkuje bowiem nie tylko odpowiedzialnością cywilną, lecz także wykroczeniem, co wymagało odpowiedniego zaakcentowania. Dokonana w niniejszym rozdziale analiza prowadzi do wniosku, że w polskim porządku prawnym nie istnieje kompleksowa ustawa regulująca wszystkie kwestie związane z ochroną oznaczeń geograficznych. Powoduje to konieczność poszukiwania podstaw prawnych w tym zakresie w różnych aktach normatywnych. Co więcej, niektóre z tych aktów dotyczą wyłącznie kwalifikowanych oznaczeń geograficznych, podczas gdy inne umożliwiają ochronę oznaczeń zwykłych, co niewątpliwie utrudnia uprawnionym skuteczne dochodzenie ochrony.

Czwarty, ostatni rozdział pracy ma kluczowe znaczenie dla przedstawionego problemu badawczego. Na przykładzie wybranych państw – Indii, Brazylii, Kenii, Indonezji i Polski – dokonano analizy skuteczności ochrony wiedzy tradycyjnej w ramach obowiązujących w tych krajach systemów oznaczeń geograficznych. Przedstawiona argumentacja uzasadnia stanowisko, że wśród praw własności intelektualnej to właśnie oznaczenia geograficzne mogą zostać uznane za narzędzie ochrony wiedzy tradycyjnej. Wynika to przede wszystkim z silnego związku obu instytucji z określonym terytorium, wyrażającego się w koncepcji *terroir*, a także z ich kolektywnego charakteru. Przeprowadzona analiza skuteczności tej ochrony prowadzi jednak do wniosku, że oznaczenia geograficzne nie stanowią w praktyce efektywnego instrumentu ochrony wiedzy tradycyjnej. W rozdziale poruszono również kwestię potencjalnego istnienia w Polsce społeczności lokalnych i tubylczych, a w konsekwencji – posiadania przez nie wiedzy tradycyjnej. Na podstawie przytoczonych przykładów stwierdzono, że taka wiedza tradycyjna w Polsce może występować i wymaga ochrony, której obecne prawodawstwo nie jest w stanie w sposób wystarczający zagwarantować.

Każdy rozdział został zwieńczony wnioskami stanowiącymi krótkie podsumowanie przedstawionych rozważań. Ostatnia część pracy zawiera konkluzje oraz postulaty *de lege ferenda*. Przeprowadzone badania wykazały, że mimo wysiłków podejmowanych na arenie międzynarodowej do tej pory nie powstał uniwersalny akt prawny kompleksowo regulujący kwestie ochrony wiedzy tradycyjnej. W związku z tym przedstawiono autorskie postulaty stworzenia

zharmonizowanej regulacji o charakterze uniwersalnym, a także zaproponowano potencjalne mechanizmy, które powinny zostać w niej uwzględnione.

Niniejsza książka stanowi uaktualnioną wersję rozprawy doktorskiej przygotowanej w Katedrze Praw Człowieka i Prawa Własności Intelektualnej i obronionej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego 24 marca 2025 r.

* *
*

Pragnę serdecznie podziękować mojemu Promotorowi – dr. hab. Maciejowi Barczewskiemu, prof. UG za wszystkie wskazówki oraz wsparcie naukowe, dzięki którym powstała niniejsza monografia, a także dr Ewelinie Szatkowskiej za pomoc i inspiracje towarzyszące mi w trakcie jej przygotowywania. Dziękuję również Recenzentkom książki: dr hab. Joannie Połatyńskiej, prof. UŁ oraz dr hab. Katarzynie Kłafkowskiej-Waśniowskiej, prof. UAM, za cenne uwagi, które wpłynęły na ostateczny kształt publikacji i uczyniły ją bardziej wartościową. Wyrazy wdzięczności kieruję także do dr hab. Marleny Jankowskiej-Augustyn, prof. UŚ za ogromne wsparcie w procesie wydawniczym. Szczególne podziękowania składam mojemu Mężowi, Synkom, Rodzicom, Rodzinie i Przyjaciołom za nieustanne trzymanie za mnie kciuków i dodawanie mi skrzydeł w chwilach zwątpienia – dobrze mieć Was u swojego boku.